

Деркач В.В.
РЕДАКЦІЙНО – ВИДАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ТВОРЧІЙ
СПАДЩИНІ М.ДРАГОМАНОВА

Оскільки М. Драгоманов був науковим і публіцистичним діячем, організатором підцензурної преси, видання збірників і журналу “Громада”, активним дописувачем у численних вітчизняних й зарубіжних періодичних органах, то в його статтях і розвідках формувалась і редакційно-видавнича термінологія. Час діяльності М. Драгоманова збігається вже з другим етапом в історії української преси [4, с. 27]. Лексика, покликана до життя зародженням і розвитком преси та організацією видавничої справи особливо багата була представлена в західноукраїнській періодиці 1848–1860 рр. [там само, 207].

У цій тематичній групі виділяємо кілька підгруп.

Зокрема, тематичну підгрупу “періодичне видання” у М. Драгоманова формують терміни: гіперонім **“періодичне видання”** та члени гіпонімічного ряду **преса періодична, орган, орган печати, печать, часопис і часопись – часопис**: “Останніми роками в різних місцях Росії й Австрії вийшло декілька книг..., а також появилось декілька *періодичних видань*...” [1, с.247]; “Таким признанням *орган* [“Летопись” – В.Д.] п. Каткова доказав, що одно діло – централістичне доктринерство кабінетне, а друге діло – літературні вкуси російської публіки...” [1, с.83]; “Коли у Росії освічена громада, більшість *органів печати* не ставила ніколи питання про життя або смерть западнослов’янських літератур...” [1, с.90]; “Тоді Костомаров став читати публічні лекції вкупі з другими професорами і в *печаті* виступав з думкою **“вольного університету”** [2, с.139]; “... тоді в нашій *періодичній пресі* часто обмірковувано питання про потрібність... літератури” [1, с.247]; “[Галицькі письменники – В.Д.] стали писати для нього [народу – В.Д.] книжки й *часописи*...” [1, с.343].

Залежно від жанрово-стильового спрямування періодичного видання М. Драгоманов послуговувався відповідними терміносполуками **орган політичний** [2, с.208], **орган літературний, орган науковий, орган літературно-науковий** [2, с.460], наприклад: “А між тим, як чисто *літературний і науковий орган* [журнал “Правда”] має свою пользу...” [2, с.460].

Із названими вище опорними термінами публіцист часто утворює сполуки із суспільно-політичною лексикою на зразок **преса галицько-польська** [2, с.204], **печать галицько-руська** [2, с.293], **печать галицько-волинська** [2, с.368], **печать російська** [2, с.146], **часопис галицький** [1, с.264, с.296], **часопись кїївська** [2, с.146], **часопись петербургська** [3, с.204], **орган українофільський** [1, с.99], **орган українсько-народовський** [1, с.177], **орган правительственный** [2, с.18], при цьому стає очевидним, що термін *орган* позначає періодичне видання, яке відбиває погляди партії, установи тощо, а *преса, часопис і печать* є термінами ширшими.

Тематичне гніздо цієї підгрупи створюють терміни на позначення різних типів періодичних видань. Серед них **журнал**, уживане в такому значенні з початку XVIII ст. [5, с.63], що зустрічається 15 разів як окремо, так і в складі терміносполук на зразок **журнал слов’янофільський, журнал російський, журнал фольклористичний, журнал місячний**, які вказують на ідейне спрямування, мовну особливість, призначення й періодичність відповідно. Наприклад: “Але *галицькі журнали* не мали сили на Україні, де про них мало хто і чув...” [1, с.168]; “... у Росії публічне мніє вірніш представляється *місячними журналами*, ніж газетами...” [2, с.456]; “*Фольклористичні журнали* нічого не платять за статті” [2, с.535].

Активним є термін **газета**, що зокрема тлумачиться М. Драгомановим так: “... газета його ще держиться, бо *газета* має ціну *яко збірник новин*...” [1, с.88]. Слово *газета* сполучається із соціально-політичною лексикою, як-от: *газета популярна* [2, с. 193], *газета панська* [2, с.193], *газета опозиційна* [2, с.460], *газета шаблонна* [2, с.547], *газета польська* [2, с.548], що відбивають територіальну й ідейно-тематичну ознаку видання.

Менш частотні терміни **обозріння** [2, с.450], **тижневик** [2, с.451], **місячник, річник** (варіант – *рочник*), як-от: “Коли ж українська публіка безмірно більш передплачує *російські місячники*..., то, конечно, через то, що перші для неї інтересніші...” [2, с.402], “Дуже жалко, що нема II-го *річника*... То чому не прислали ... і *рочник* 1883...?” [2, с.490].

Як відомо, у XIX ст. актуальним для періодичних видань було питання контролю офіційної влади за змістом, випуском і поширенням друкованої продукції, у зв’язку з чим на сторінках статей М. Драгоманов часто послуговується термінами, об’єднаними в тематичну підгрупу “цензура” (20 разів), у тому числі й сполуками на позначення органу контролю, як-от: **цензура російсько-патріотична** [1, с.135], **цензура поліцейська** [1, с.200], **цензура духовна** [1, с.260], **цензура редактора** [2, с.184], **цензура царська** [1, с.191], **цензура російська** [2, с.440], **цензура предварителна** [2, с.502], що свідчить про високий ступінь обмеження й контролю інформації у 70-90-х роках XIX ст.

Відповідно вживається й термін на позначення контролюючої особи – **цензор**: “Звелось на незначні поправки, та *цензор* порішив справу по-своєму: заборонив усю статтю як занадто українофільську!” [2, с.248].

Твори, що не підлягають такому контролю, М. Драгоманов називає **підцензурна газета, бесцензурна газета, нецензурний твір, видання цензурне, видання бесцензурне** [1, с.260]: “... крайова, *підцензурна газета* має менше ходу, ніж кожна з столичних, *бесцензурних*” [1, с.88]; “[Шевченко написав не тільки – В.Д.] уривки з *“нецензурних” творів* II тому празького “Кобзаря”...” [2, с.48]; “Переклади [Шевченка –

В.Д.], що появлялися окремо і в попередніх *цензурних виданнях* його творів, не могли друкуватися в новім *бесцензурнім виданню* 1867 р...” [1, с.260].

Із прикметником **цензурний** функціонують також вирази *цензурна заборона* [1, с.160], образне *цензурні пута* [2, с.293]: “В передмові д. Енс говорить досить прихильно про мову й літературу українську, спомина і про *цензурні пута* для останньої” [2, с.293].

Велику тематичну підгрупу створили терміни на позначення осіб, що беруть участь у видавничій справі. Ця підгрупа є об’єднанням двох тематичних гнізд.

Гіперонімом першого є **публіцист**, що набувало поширення у цей період, уживаний у значенні “письменник, журналіст, який створює публіцистичні твори”, що об’єднує гіпоніми **сотрудник журналу, обозриватель журналістики, репортер, кореспондент, дописуватель** (власливий терміновживанню 70-80-х років), **дописач** (частовживаний у 90-х роках).

Друге тематичне гніздо створили гіпероніми **видавець**, зафіксований у статті “Антракт з історії українофільства” 1872 року і **видаватель** (уживає в статті “Галицько-руське письменство” 1876 року), останній із яких не увійшов у сучасну літературознавчу практику. Вони підпорядкували терміни-гіпоніми **редактор, соредактор, рецензент, коректор**. Наприклад: “Моєї вини тут єсть..., бо я й нянька дїтська, і дослідач, і *публіцист*, і переводчик, і *коректор*, і *редактор*, і експедитор!” [2, с.480]; “Такий Антонович, Житецький... (вибираємо імена *сотрудників* “Основи”)...” [1, с.464]; “Руководящі ідеї російської громади... лучче усього виражаються статтями про п. Пипіна у “Вестнику Европы”... з котрими згоджується сам *обозриватель журналістики* у “Голосі” [1, с.85]; “[“Вестник”] напечатав дуже гарячу і з толком написану статтю “Что такое хлопоманы?”, котра, як кажуть, була написана п. Гацуком, *видавцем* “Ужинка рідного поля” [3, с.213]; “Другий *видаватель* пісень українських, [П.І. Срезневський] нарадив Шевченкові переложити на малоруську мову з старочеської “Короледворську рукопись” і “Суд Любуші” [1, с.320]; “... так що тамошні [галицькі – В.Д.] *дописуватели* “Правди” навіть через мене довідалися, чи напечатано в “Правді” що з їх творів, чи ні” [2, с.229]; “*Дописач* просто витяг кілька уступів зо старого іспанського писателя...” [2, с.313].

Розвинена в М. Драгоманова тематична підгрупа “одиниця матеріалу в друкованому органі”. Вона об’єднує тематичні гнізда “стаття” й “літературно-публіцистичний твір, надрукований у періодичному виданні”.

Так, гіперонімом першого є термін **стаття**, що у драгоманівських контекстах вживається більше 30 разів і залежно від сполучення конкретизується літературознавчою і суспільно-політичною лексикою для позначення жанрово-стильового (*стаття публіцистична, стаття наукова, стаття учена, стаття віршована* – до 10 вживань) або ідейно-тематичного різновиду твору (*стаття історико-публіцистична, стаття українофільська, стаття політична, стаття січова* – 5 уживань), а також ключового статусу (*стаття передова, стаття вступна; стаття програмова* – 3 уживання). Наприклад: “В усякому разі очевидний факт, що поважніші *статті учені* і *публіцистичні статті* українських писателів... пишуться по-російському...” [1, с.175]; “Не маючи ні тоді, ні тепер претензії на титло поета я дививсь і дивлюсь на мою пісню як на *політичну статтю, віршовану*...” [2, с.179]; “... львівський народовський штаб махнув рукою на всі опозиційні голоси, не печатав уже ні *січових статей*...” [2, с.227]; “Тутешній кореспондент... взяв манускрипт і як пробний балон пустив в цій газеті передову статтю про федер[альний] слов[’янїзм]...” [2, с.533].

Термін **статейка** М. Драгоманов уживає в значенні “невеликий публіцистичний твір”, як-от: “А *статейка* Певного... варта того, щоб про неї була одверта думка” [2, с.369]. Поширений і синонім **допис**, варіант **допись**, що є більш частотним (11 : 3), тобто “повідомлення в газеті, журналі про що-небудь”. Обидва слова активні в статтях і розвідках 90-х років, але не були закріплені подальшою літературознавчою практикою. Наприклад: “... самі кияни й подоляни не подали в столичну печать таких *дописів*, які зробили за свої краї гр. Бобринський, Л. Толстой...” [1, с. 474]; “В тій *дописі* говорилось про справу... українського письменства в Росії” [2, с.312].

Гіпонімічний характер мають терміни цього тематичного гнізда, що позначають жанрові різновиди статті, наприклад, **рецензія, резюме, замітка, лист, кореспонденція**, значення останнього розвинулось саме в другій половині ХІХ ст. в І.С. Нечуя-Левицького [5, с 62]: “Спасибі Вам, що хоч тепер написали *кореспонденцію*. Я її поміщу в ближній №” [2, с.478]; “Позаяк мене прохали поспішатись, то я написав спершу невелику *рецензію*...” [2, с.177]; “Коли можна, видеріть швидше “Слово”, ... або хоть напишіть потрібне *резюме* цієї речі” [2, с.445]; “До того ж критика загодя не допомогла йому [Ів. Левицькому – В.Д.] своїми вказівками, бо вона... робила йому почасти *замітки* до того кумедні, що автор міг тільки сміятись, читаючи їх” [2, с.306]; “Уповаючи на Вашу гостинність, прошу Вас дати місце в Вашій газеті оцьому моєму *листу*” [2, с.148].

Тематичне гніздо “літературно-публіцистичний твір, надрукований у періодичному виданні” об’єднує терміни **маніфест, хроніка, фейлетон**, наприклад: “... “*фейлетони*” і “*хроніки*” “Голоса” у останні місяці пишуться з таким духом, котрий називали колись нігілістичним” [1, с.89]; “Я думаю, що одних *маніфестів* мало, а треба подріб[н]ої хроніки” [2, с.452].

Тематичні підгрупи “типи періодичних видань”, “одиниця матеріалу в друкованому органі” об’єднує термін-гіперонім **публіцистика**, що активізувався в мові статей М. Драгоманова 90-х років. Цей термін вживається із широким і більш конкретним, вузьким значенням через терміносполуки *публіцистика українська, публіцистика галицька, публіцистика львівська*, пор.: “Костомаров і Куліш написали, правда,

кілька гарних публіцистичних статей, але *публіцистика* не була їх спеціальним ділом” [1, с.117]; “Коли я звів бесіду на *львівську публіцистику*, на потребу видавати щось прогресивніше, ніж “Правда”, чорнявий став говорити про те, що треба видавати щось подібне до “Вперед” [2, с.253].

У видавничій справі існує й *підгрупа термінів, що позначають примірник видання, що продовжується*. Так, для книг у М. Драгоманова зафіксовані терміни **том**, **випуск**, синонімічні **екземпляр**, **примірник**, а для періодики – **номер**, **число**. Наприклад: “Або ще ліпше скаже, що Костомаров 22 *томи праць* своїх міг за які-небудь гроші написати...” [2, с.237]; “Тільки мусимо вказати, що перший *випуск* казок цих вийшов у 1869 р...” [1, с.169]; “У Костомарова поліція знайшла печатний *екземпляр* “Сенатских ведомостей”...” [1, с.450]; “Так, [українська публіка – В.Д.] розкупила десятки тисяч *екземплярів* “Кобзаря” Шевченка...” [2, с.401]; “Передо мною лежить 16 *чисел* “Зорі” за цей рік” [2, с.368]; “...Ів. Аксаков напечатав було у своєму журналі “Парус”, котрого тільки 2 *нумери* і пустила цензура...” [1, с.116].

Чітко вичленовується *підгрупа драгоманівських термінів на позначення книжкової продукції*. Гіперонімом підгрупи є термін **видання**, наприклад: “... [о. Лебединцев] вів полеміку з видавцем петербурзького яроклерикального та реакційного... *видання* “Домашня бесіда”...” [3, с.205]. Як правило, це слово виявляє своє значення контекстуально в сполученні з лексемами на позначення територіальних, національно-культурних ознак продукта творчості на зразок *видання галицьке* [2, с.165]; *видання петербурзьке* [2, с.167], *видання слов'янське* [2, с. 224] тощо.

З ним пов'язані **книга**, **книжка**, що мають своєрідну термінологічну сполучуваність, за якою вгадується вузьке значення. Так, термін *книга* сполучається з літературознавчими (*книга елементарно-наукова* [1, с.174], *книга релігійна* [2, с.178], *книга історична* [2, с.54], *книга стихів* [3, с.204], *книга жартівлива* [3, 281], *книга жалосна* [3, с.281]) та суспільно-політичними лексемами (*книга українська* [1, с.157], *книга утилітарна* [2, с. 257], *книга полонофільська* [2, с.276]). Тоді як слово *книжка* має, на нашу думку, сучасний відповідник *підручник*, оскільки переважно сполучається з педагогічною лексикою: *книжка педагогічна* [1, с.163], *книжка утилітарно-педагогічна* [1, с.258], *книжка малоруська для народних шкіл* [1, с.322].

Термінами **брошура**, **відбиток** позначено видання невеликих творів у паперовій обкладинці, як-от: “[Українські націоналі – В.Д.] задумали видання у маленьких *брошурах* готових поем, казок, повістей з Шевченка, М. Вовчка і др...” [1, с.165]; “... я посвятив “Просвіті” довгу статтю, напечатав її, окрім газети, особіними *відбитками*, котрі розсилав по всій Слов'янщині...” [2, с.245].

Навчальні книги М. Драгоманов позначив термінами із тематичного гнізда “навчальні книги” **хрестоматія**, **учебник**, **буквар**, **читанка**, та варіант *читальник*, уживаний одинично в статті 1876 р. “Антракт з історії українофільства”. Наприклад: “Тепер новий науковий погляд на Рим проводиться навіть в *гімназійних учебниках*...” [2, с.371]; “[Ушинський і Водовозов – В.Д.] зробили найлучші у Росії *читанки* для народних шкіл...” [3, с.222]; “Для цих шкіл прийшлося подумати про хутніше вистачання книг *учебних і читальників*...” [3, с.211]; “Останніми роками... появилсь декілька... *хрестоматій* [українською народною мовою – В.Д.]” [1, с.247].

М. Драгоманов використовував і терміни тематичного гнізда “об'єднання творів”. Це слова-синоніми **збір** і **звод**, що одинично зустрічаються в працях 90-х років XIX ст. і не були підтримані подальшою літературознавчою практикою. На нашу думку, їх відповідником є термін **збірник**, пор.: “Другий раз уже випада мені честь писати передне слово до *збору* оповідань галицько-руського писателя” [2, с.297]; “Нове львівське видання має на меті так-сяк і при помочі вже звісних печатних текстів задовольнити потребу в *зводі* українських творів Шевченка” [2, с.404]. Щодо термінів **збірка** на позначення видання творів, об'єднаних тематично, і **збірник** – “видання, що охоплює ряд творів кількох чи одного автора,” – то відзначимо, що вони вживаються переважно в сполученні з фольклористичною лексикою, як-от: *збірка народних пісень* [2, с.136], *збірка етнографічна* [2, с.161], *збірка великоруських народних пісень* [2, с.138] і *збірка стихів* [2, с.135]; *збірник пісень* [1, с. 114, 156, 316], *збірники Радченка, Номиса* [2, с.453] тощо.

До цього гнізда увійшли назви **альманах**, **антологія**, наприклад: “В 1838 р. Костомаров напечатав по-українському... кілька стихів в *альманаху* “Молодик” [2, с.135]; “... без мого еретичного імені пісня ця [“Поклик до братів слов'ян” – В.Д.] пішла в *збірки, антології, історії літератури*...” [2, с.181]. Ці терміни були відомі в Україні у першій чверті XIX ст. і, зокрема, *альманах*, почали конкурувати з власне українським словом *збірник* [7, с. 63].

Для позначення сукупності видань, об'єднаних тематично, М. Драгоманов уживає термін **серія**, наприклад: “... можна було видати цілу *серію книжечок* за менші гроші і з меншим шумом” [1, с.166].

Зустрічається й термін **енциклопедія** найчастіше у сполуках на зразок: “... чи виробляється план... видати серію книжок, котра б давала *популярну енциклопедію*...” [2, с.198]; “Потім треба буде зібрати з молодіжї комісію для написання *енциклопедії для народу*...” [2, с. 461].

Частовживаними у статтях і розвідках є *терміни підгрупи “рукопис”*, гіперонімом якої є **рукопис** і варіант **рукопись**, що зустрічається рідше (9 : 3), наприклад: “... передав [в Галичину] деякі *рукописи* для редакції “Правди”...” [2, с.167]; “Квітка б то написав ті дві книжки і *рукопись* першої з них віддав одному єпископу” [2, с.396].

Гіпонімічний ряд формують терміни **манускрипт**, **текст рукописний** [2, с.26], **проект**, **чернетка**, наприклад: “... послав свою “Антологію” в петербурзьку цензуру, а там йому з'їли його працю, не вернувши навіть *манускрипта*...” [2, с.523]; “Між іншим, опозиція виявила себе доволі сильно, коли я читав *проект* статті в “Киевском телеграфі” на роковини Шевченка” [2, с.247]; “... ми задумали зібрати

усі повісті Федьковича в одну книжечку, та, на лихо, сам письменник ніколи не залишав у себе *чернеток* своїх повістей...” [1, с.309].

У своїх працях М. Драгоманов послідовно використовує термін **печатати** – “уміщувати в пресі, публікувати”, а також **печатання** – “видання книг, журналів тощо”, рідше – **друкувати, публікація**, як-от: “В усякому разі [редактор “Правди” – В.Д.] обіцявсь *печатати* далі мою почату вже працю (“Література рос[ійська], великор[уська], укр[аїнська], гал[ицька]”)...” [2, с.197]; “У п. Костомарова і др. було в руках і кілька книжок, з яких можна було почати *печатання*” [3, с.204]. “Те, що *друкувалося* досі по-українськи, можна поділити на три часті” [1, с.259]; “Ви кажете, що наші політичні *публікації* дали дуже мінімальний плюс і зачіпаєть причини того; далі кажете, що ті *публікації* стали розкішшю” [2, с.525]. Синонімічним останньому є термін **видавання**, пор.: “... багатство перекладної літератури у останні часи і *видавання* у Петербурзі 4 і у Москві 2 товстих місячних обзирів дає можливість [жити цивілізовано – В.Д.]” [2, с.450].

Преса, періодичні видання були місцем для розв’язання багатьох сучасних М. Драгоманову проблем. У зв’язку з цим він використовує терміни **полеміка** (понад 10 уживань), **спір** (до 5 уживань), **дискусія, гутірка** (одиночно), наприклад: “Се вже були часи польської революції, коли в громаді російській, до таких діл і до політичного життя й *полеміки* дуже непривичній...” [3, с.214]; “Придивившись до такого духу російської громади, ви побачите, що той страх і ті надії..., котрі дали такий жаркий політичний характер *галицькому літературному спорові*, зовсім безосновні” [1, с.89]; “За “Паровою машиною”, певно, підуть другі писання, *дискусія*, а з того може вийти тільки користь для нашої народної справи” [2, с.284]; “Газетна *гутірка* о могилу Шевченка нагадала і нам деякі факти...” [2, с.146].

Таким чином, тематична група “терміни редакційно-видавничої справи” є однією з найбільш розвиненими гіперо-гіпонімічними зв’язками. Активність цих термінів зумовлене як розвитком видавничої справи в Росії, так і колом громадсько-політичних інтересів М. Драгоманова.

Література

1. М.П. Літературно-публіцистичні праці. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970.
2. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1970.
3. Драгоманов М.П. Вибране. К.: Либідь, 1991.
4. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси. К.: Наукова думка, 1970. – 303 с
5. Свашенко А.О. З історії термінів періодики // Українська мова і література в школі. – 1985. – №10. – С. 62 – 64.